Kuča, Karel

Urbanistická kompozice středověkých měst a městeček v jižních Čechách

Archaeologia historica. 1992, vol. 17, iss. [1], pp. 115-130

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/139986
Access Date: 28. 11. 2024
Version: 20241110

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

Urbanistická kompozice středověkých měst a městeček v jižních Čechách

KAREL KUČA

Studium měst v Českých zemích se především díky archeologii středověku a postupujícím stavebně historickým průzkumům rozvinulo do značné hloubky, která umožňuje řešit i otázky předlokačních a lokačních urbanistických struktur a charakteru zástavby. Přesto však dosud chybí výchozí srovnávací přehledy zachycující všechny městské celky středověkého původu na větším území z hlediska jejich výsledné urbanistické kompozice. Takové srovnání je mimořádně důležité, třebaže musí být následně prověřeno a korigováno všemi dostupnými metodami, a především opět archeologicky. Základem tohoto studia jsou přirozeně mapy tzv. Stabilního katastru, resp. tzv. císařské otisky těchto map, uložené v Ústředním archívu geodézie a kartografie v Praze, které na rozdíl od pracovních, tzv. indikačních skic, zachycují stav v době zaměření. Retrogresívní pohled v sobě přirozeně skrývá nebezpečí omylů a zkreslení, ve většině případů však nicméně jistě podává dost objektivní informaci o urbanistické kompozici města v pokročilejší fázi středověku, kdy byla struktura již stabilizována.

Jižní Čechy jako svébytný region, který lze rámcově ztotožnit s historickými kraji Bechyňským (tj. Budějovickým a Táborským) a Prácheňským podle stavu v 18. století, jsou vhodnou oblastí pro provedení takového přehledu. Ve středověku zde existovalo kolem 120 měst a městeček, vzniklých buď založením, nebo povýšením. Území jižních Čech se katastrálního mapování dočkalo velmi brzy: Budějovický kraj v létech 1826—27, Táborský kraj v létech 1828—31 a Prácheňský (a Klatovský) kraj v létech 1837—38.

Z formálního typologického hlediska lze rozlišit dva základní typy městských celků z hlediska jejich urbanistické kompozice. První skupinou jsou městské celky, jejichž půdorys charakterizuje značné až důsledné přizpůsobení a podřízení se existujícím vztahům, ať již sídelním nebo komunikačním. Půdorysná osnova není apriorní, ale inspiruje se danou situací, neuplatňuje se tu předem dané geometrické schéma základní struktury. Vlastní parcelace přirozeně geometrický základ obvykle má.

Druhou skupinou jsou městské celky, jejichž půdorys je formován apriorně. Uplatňuje se tu exaktní, předem daný princip kompozice, vytvořený spojením zásad gotické parcelace a v podstatě pozdně antické ortogonální osnovy. Tento princip je nadřazen dosavadní situaci lokality a nově organizuje a přetváří místní vztahy, vstupuje do prostředí aktivně. Je to princip abstraktní, obsahující v sobě nejen hlediska estetiky formy, ale i ideového obsahu a přirozeně i reálných potřeb městského organismu. Kvalita, resp. pravidelnost geometrické osnovy přirozeně značně kolísá. Mezi oběma vyhraněnými typy leží skupina přechodných případů. Jde vesměs o situaci, kdy byl starší útvar ve své části přeměřen v geometrické formě.

★

Uvedené formální hledisko nelze ovšem uplatňovat absolutně a mechanicky. Půjde-li nám v této studii především o zjištění podílu pravidelných ortogonálních městských půdorysů, a tím o specifikaci míry uplatnění gotické urbanistické kultury v její nejvyspělejší formě, je třeba vidět, že účelnost volby takové formy nebyla zdaleka absolutní. Pomineme-li omezení daná charakterem lokality (terén, vodní toky), byla rozhodující vlastní funkce a charakter městského celku. Je značný rozdíl mezi plnohodnotným městským organismem, žijícím z obchodu a řemeslné výroby a chránícím se hradbami, a drobným agrárním městečkem, spjatým s přímou zemědělskou výrobou a těžícím pouze z výhody místního trhu. Tyto typy městských celků měly nejen zcela rozdílné možnosti, ale i potřeby. Formující priority byly odlišné. U měst to byla vedle přirozeného požadavku funkčnosti půdorysné organizace především obrana, u agrárních městeček vazba na komunikaci a zemědělskou půdu. To se promítlo i ve volbě terénní polohy. Formální srovnání vyspělosti půdorysných řešení, resp. kvality uplatnění geometrických forem nelze tedy provádět absolutně, ale vždy v rámci souřadných funkčních skupin městských celků. Je zřejmé, že pro agrární lokality je nejvýhodnější kompozice tvořená jediným velkým tržním prostorem. Do důsledků vzato, jsou tyto celky „demokratičtější", neboť všem obyvatelům dávají stejné podmínky přímé vazby na tržiště. To opět plně odráží reálný stav, neboť zde — na rozdíl od velkých měst — téměř asi neexistovala vyhraněnější majetková a společenská diferenciace. Potřebám agrárních městeček plně vyhovuje jak tržiště obdélné, tak protáhlé vřetenové. Z hlediska většího stupně návaznosti na lánovou plužinu bylo vřetenové tržiště dokonce výhodnější. Procházela-li městečkem jediná tranzitní cesta, byla opodstatněnost volby této formy ještě výraznější. Tím spíše, že při nereálnosti vybudování účinného ohrazení byla dvě úzká vstupní hrdla, která bylo možno zahradit, výhodná i z obranného hlediska. I vřetenový útvar — což je nutno zdůraznit — vyžaduje jednorázovou lokaci (organizaci). Bylo by proto nesprávné ztotožňovat typy městských celků podle půdorysné formy s lokalitami buď založenými či povýšenými — a to právě u malých agrárních městeček, jejichž obě formy (obdélný a vřetenový prostor) se hojně uplatňovaly i při vesnických lokacích, jejichž potřebám také plně vyhovovaly. U městeček vzniklých povýšením zatím také není možno v mnoha případech rozhodnout, zda nám známý půdorys vznikl ve vesnické nebo až v městské fázi jejich vývoje. Nelze tedy mechanicky spojovat vřetenové útvary pouze s vesnickým původem, a také velké obdélné tržiště nemusí být vždy znakem městské lokace. Městečka se od vesnic při shodném prostorovém řešení liší hustotou parcelace, tj. charakterem zástavby, ovšem nám známý stav se od původního může někdy podstatně lišit.

Už vůbec nelze podle výsledné půdorysné formy usuzovat mechanicky na charakter geneze. Založení nemuselo vždy znamenat osídlení „zelené louky" a tedy nerespektování starších komponent. Ani povýšení nelze chápat vždy jen jako respektování dosud existující půdorysné formy a místní kontinuity — stejně tak mohlo dojít k celkovému přeměření. Variant vztahu nového městského celku a případného staršího osídlení je přitom celá řada: městský celek je půdorysně totožný s dosavadní vsí; jako městský celek byla vyčleněna jen část osídlené plochy vsi; plocha městského celku značně přesáhla prostor původní vsi; nový městský celek byl vyměřen v těsném sousedství staré vsi (a buď ji zahrnul, nebo ne). Druhým hlediskem je, zda a jak se změnil půdorys existující starší vsi — a to ve všech uvedených případech. Jde přitom také o to, zda ves měla již stabilizovaný vrcholně středověký půdorys nebo nikoliv. Různých pohledů a variant je celá řada. Tím spíš, že charakter uvede-

ných procesů nemusíme dnes vždy přesněji určit, zvláště při převrstvení starší situace, zdá se být typologický přístup naznačený výše poměrně výhodný, jde-li nám nyní o zhodnocení výsledného obrazu, jaký gotická urbanizace v jižních Čechách vytvořila.

I. Půdorysy neortogonálního charakteru

a) Půdorysy podmíněné jedinou průběžnou cestou

Charakterizuje je velmi protáhlé, vesměs vřetenovitě se rozšiřující tržiště, které je obvykle jediným prostorem městského celku. Délka tržiště je největší ve Chvalšinách a Vyšším Brodě (450 m); následuje Světlík, Horní Stropnice, Ledenice, Mlýny, Číměř, Dolní Cerekev, Frymburk (270 m — obr. 1), Hořice na Šumavě; v Cetvinách dosahovala jen 200 m. Maximální šířka se pohybuje od

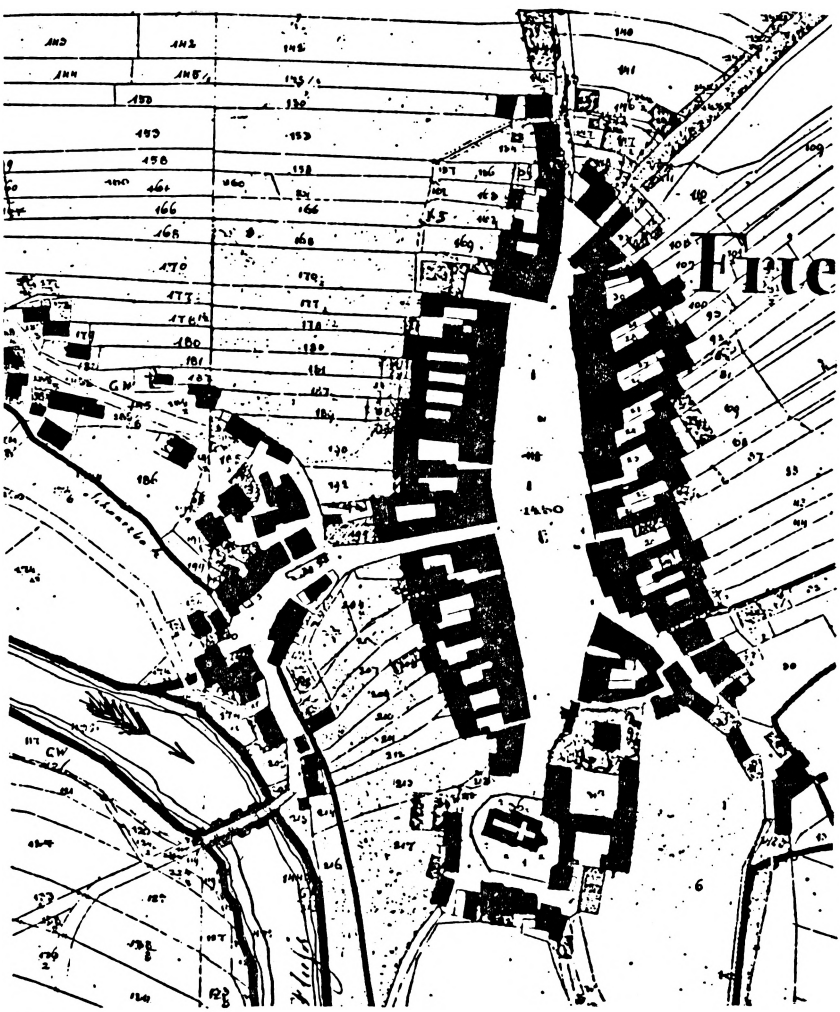

Obr. 1. Frymburk

75 m (Ledenice) do 25 m (Cetviny). Do této skupiny patří i Kolinec, kde zřejmě až druhotně vznikla křížová osnova. Čachrov patří mezi nevyvinuté příklady, jde spíše o ulici, která se na severním konci, u kostela, nepravidelně rozšiřuje. Zdejší situace byla ovlivněna opakovaným poklesem na ves.

Jako základ opevněného města s rozvinutější uliční sítí se vřetenový prostor uplatnil v Třeboni a zřejmě i ve Vimperku, kde byl podmíněn i tvarem ostrohu. Rovněž ve Strakonicích (obr. 2), kde bylo analogicky vyměře-

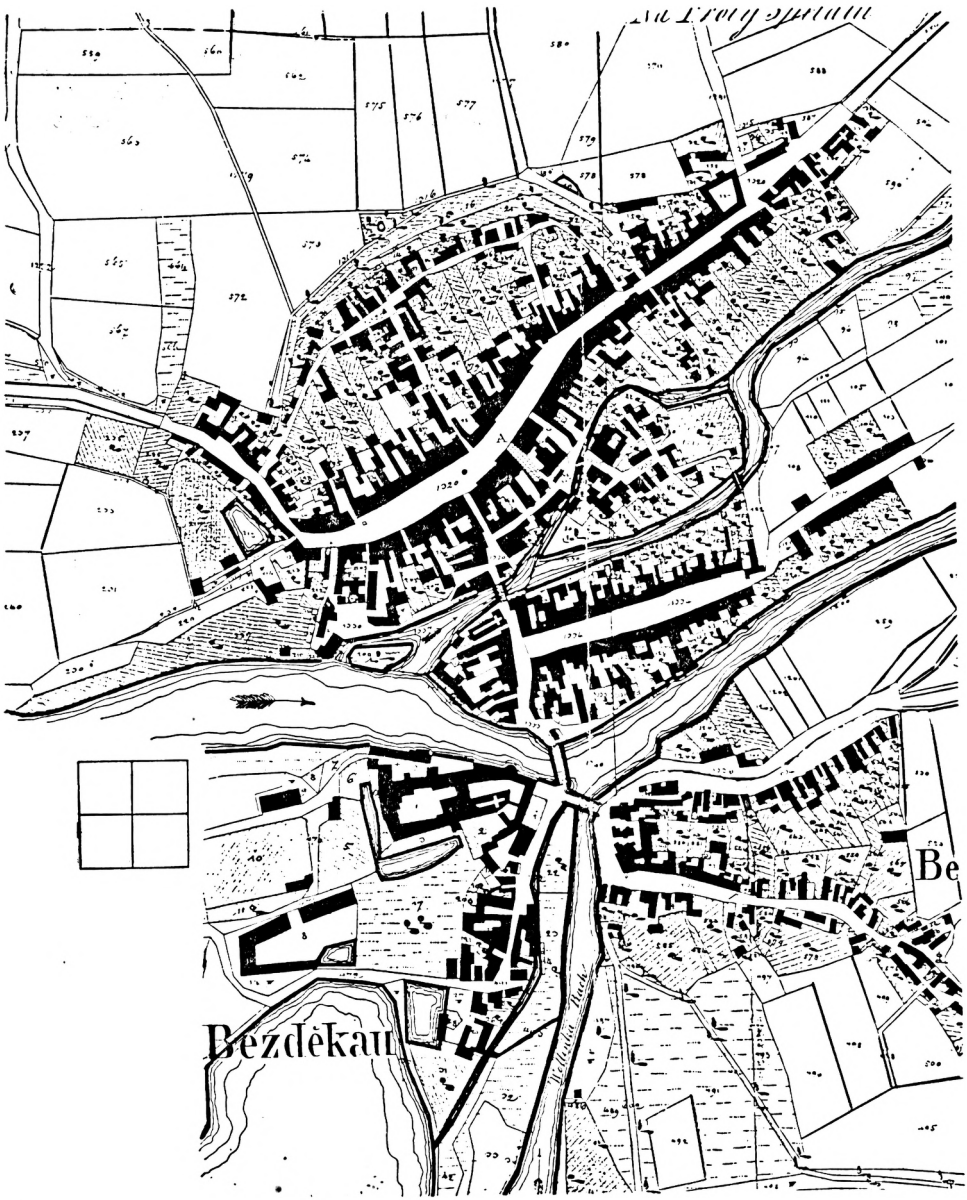

Obr. 2. Strakonice

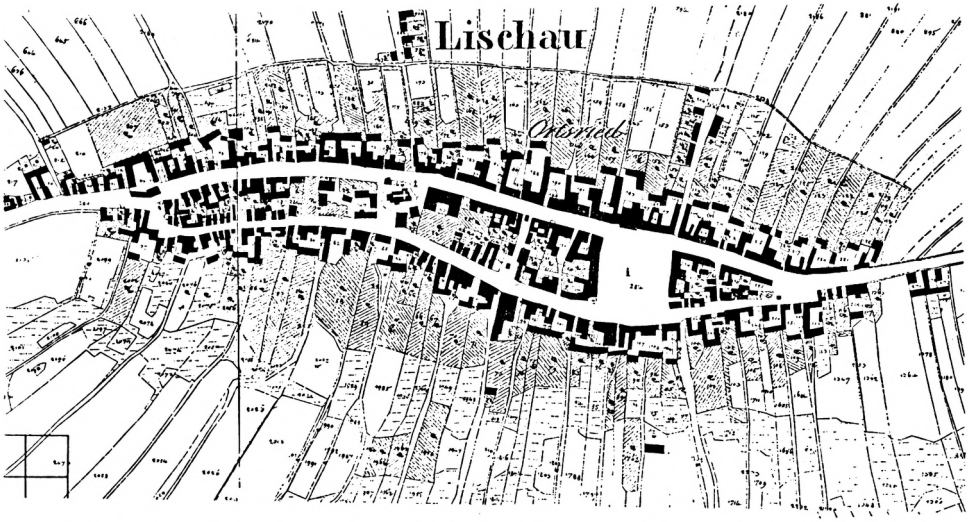

Obr. 3. Lišov

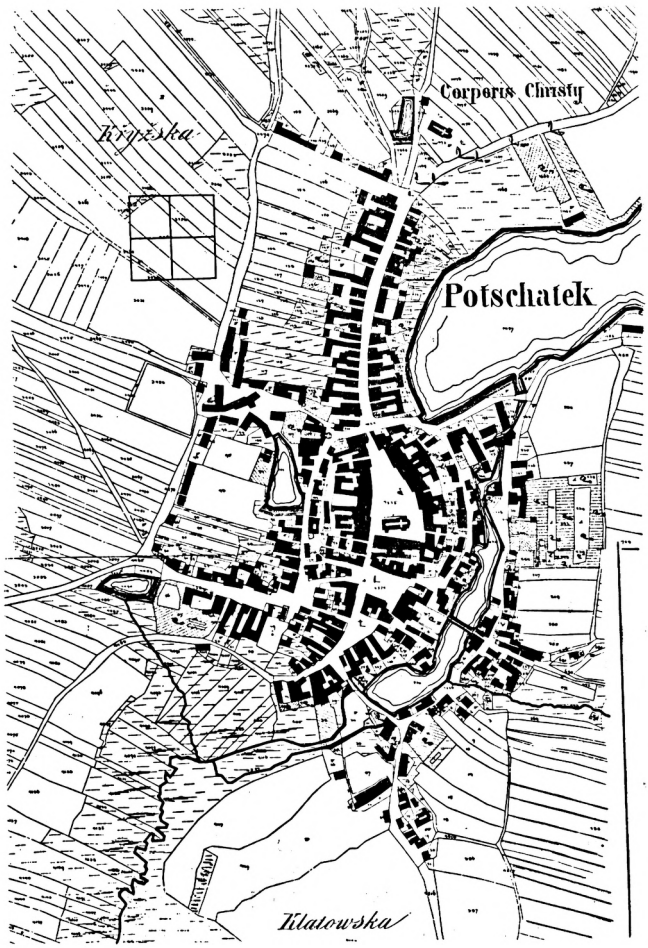

Obr. 4. Počátky

no další ulicové tržiště i na říčním ostrově (zde je i kostel) — osnovu zde nepodmínila cesta ale tvar ostrova. Ve Vodňanech byla ulicová osada začleněna do ortogonální městské osnovy, jde tedy o kvalitativně jiný případ.

Specifickým případem je Lišov (obr. 3), původně kolonizační lánová německá ves, jejíž mimořádně rozsáhlý vřetenový útvar (850 max. 110 m) předurčil vnitřní blokovou kompozici, která tuto plochu vyplnila — tak vzniklo i pravidelné čtvercové náměstí. Jiným zajímavým případem jsou Kašperské Hory, kde ulicovka (bez rozšíření) zřejmě předcházela lokaci tržiště.

Výjimkou jsou Počátky (obr. 4), kde byla jako opevněné město vyčleněna jen severní polovina staršího vřetenového prostoru; jižní polovina zůstala na předměstí. Podobné řešení bylo podle J. Muka zvoleno v Nové Bystřici, kde však byla takto vyčleněna střední část protáhlého prostoru, takže náměstí, později zkrácené, získalo prakticky přesně obdélný tvar.

b) **Půdorys vytvořený na vidlici dvou cest**

V Husinci a Kasejovicích jde ještě o přechodný případ, neboť je zde dominantní ulicový prostor, při jehož jednom konci se připojuje v ostrém úhlu další komunikace a v tomto místě vzniká trojúhelné rozšíření a těžiště městečka. Na vidlici cest vznikl i Velký Bor, tržiště je však vřetenové a navíc zatočené, zřejmě v důsledku vztahu k dnes zaniklému hradu (viz e). Neobvyklým případem je Blatná, kde se komunikace stýkají kolmo; při severní i východní cestě jsou samostatná vřetenová tržiště; v jejich styku nedošlo k rozšíření — zde je areál kostela a cesta k hradu. Něco podobného můžeme vidět v Miroticích, kde je však západovýchodní prostor zcela dominantní a asi starší. Protínající se dvojitá vidlice se váže na situaci románského kostela.

Typickou vidlicovou formou je velmi protáhlé ulicové trojúhelníkové tržiště, které je de facto analogické vřetenovému prostoru, rozšířeno je však (kvůli vidlici) při jednom z konců. Toto schéma má v čisté podobě jen Velešín (obr. 5) a ve zcela analogické formě i Rychnov nad Malší. V Dolním Dvořišti jde již o přechodný případ, tržiště je kratší a širší a charakter vidlice se ve vedení cest ztrácí.

c) **Nepravidelné trojúhelníkové tržiště**

Koncentrický prostor, podmíněný vedením komunikací, nikoli již charakteru rozvidlení cesty. Patří sem Volyně, Záblatí a Heřmaň. Z opevněných měst Rožmberk nad Vltavou, využívající oblouku řeky, který sleduje i cesta. Osu oblouku protíná třetí cesta, směřující k mostu k hradu a na hlavní tranzitní cestu, vedoucí sedlem východně od hradu. Náměstí bylo později zčásti zastavěno. Nevyvinutou půdorysnou formu tohoto charakteru mají Staré Prachatice.

Pozoruhodný případ představují Cehnice, kde je mimořádně velké, pravidelné tržiště tvaru rovnostranného trojúhelníku o straně cca 200 m. Tvar se váže na komunikace, ale současně budí dojem apriorní geometrické formy.

d) **Tržiště nepravidelného tvaru na souběhu více cest**

Blízko k předešlé skupině má Jistebnice, kde je ještě výrazné protažení v jednom směru. Podobně i v Sepekově. Typickým příkladem jsou proto Bernartice, Milevsko (obr 6), Jindřichův Hradec (opevněné město) a zřejmě i Zahořany. V Trhových Svinech měla formující vliv cesta ke kostelu a hradu v jeho sousedství — tak bylo narušeno výlučné působení dominantní dálkové komunikace. Nepravidelné obdélné tržiště v Chýnově je rovněž v podstatě dvojitou vidlicí — na severu dvou cest, na jihu dálkové cesty a ulice ke koste-

lu a hradu. V Křemži neměly formující vliv cesty, ale mírně ostrožná poloha a vztah k tvrzi.

e) **Městské celky přihrazené k opevněnému sídlu**

Jednoznačně formující vliv na utváření půdorysné osnovy městského celku má opevněné sídlo. Klasickým příkladem je Rožmitál pod Třemšínem (obr. 7). Do této skupiny patří i všechny „latrány" — přihrazená městečka, jimiž prochází cesta na hrad. Z nich se dodnes zachovalo jen Rábí, přesněji Horní Rábí, těsně pod hradem. Latrány v Příběnicích a Dívčím Kameni zanikly, Zvíkovské Podhradí bylo zatopeno. Českokrumlovský Latrán není charakteristickým příkladem, neboť určující zde byla tranzitní cesta. Do této skupiny zřejmě patří i Velký Bor.

Mimořádně zajímavá je Lomnice nad Lužnicí (obr. 8), kde se zdá být vztah hradu a města rovnocenný. V prostoru zaniklého hradu vzniklo později druhé (východní) náměstí s bývalou hradní kaplí sv. Václava.

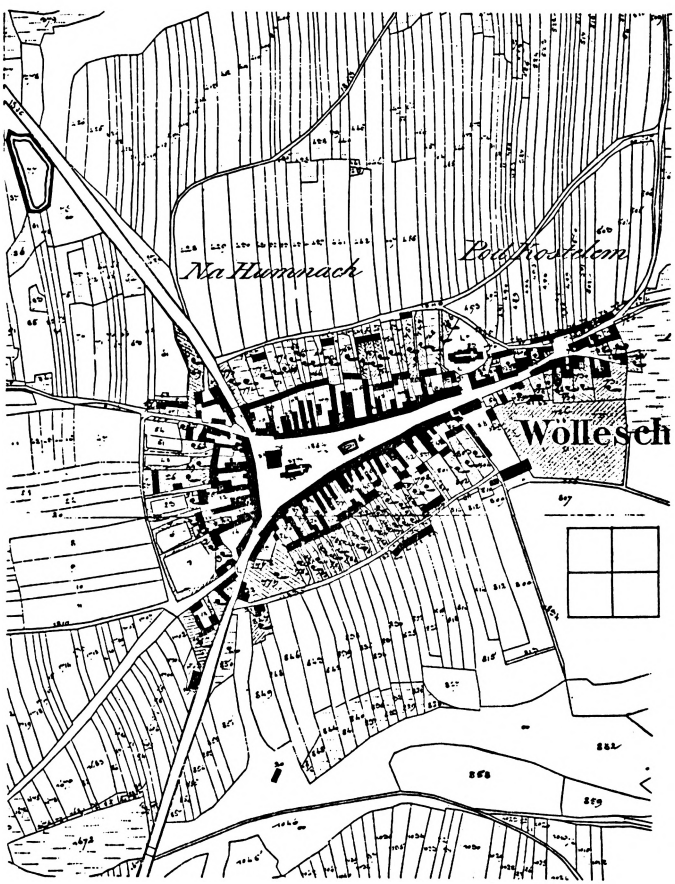

Obr. 5. Velešín

I./II. Půdorysy původně neortogonálního charakteru, druhotně zčásti zpravidelněné

Lze předpokládat, že jde o schéma, kdy byl původní, vesměs vřetenový ústřední prostor ve své části přeměřen do obdélné podoby. Typickým příkladem je Deštná, podobně Kamberk (dříve přechodně Zlaté Hory), Hořepník, Strunkovice nad Blanicí, v nevýrazné podobě Rejštejn. V Černovicích byl předpokládaný zásah malý. Velmi pravidelné podoby nabylo tržiště v Kardašově Řečici. Zdejší situace je svébytná v tom, že šlo po dlouhou dobu o dvojměstí. V Miličíně, kde západní stranu tržiště uzavíral hrad, je otázkou, zda jde o druhotné zpravidelnění širokého vřetenového prostoru, nebo o pozdější deformaci pravidelného prostoru; pravděpodobnější je zřejmě první možnost. Značné pravidelnosti bylo dosaženo ve Veselí nad Lužnicí na styku dvou cest

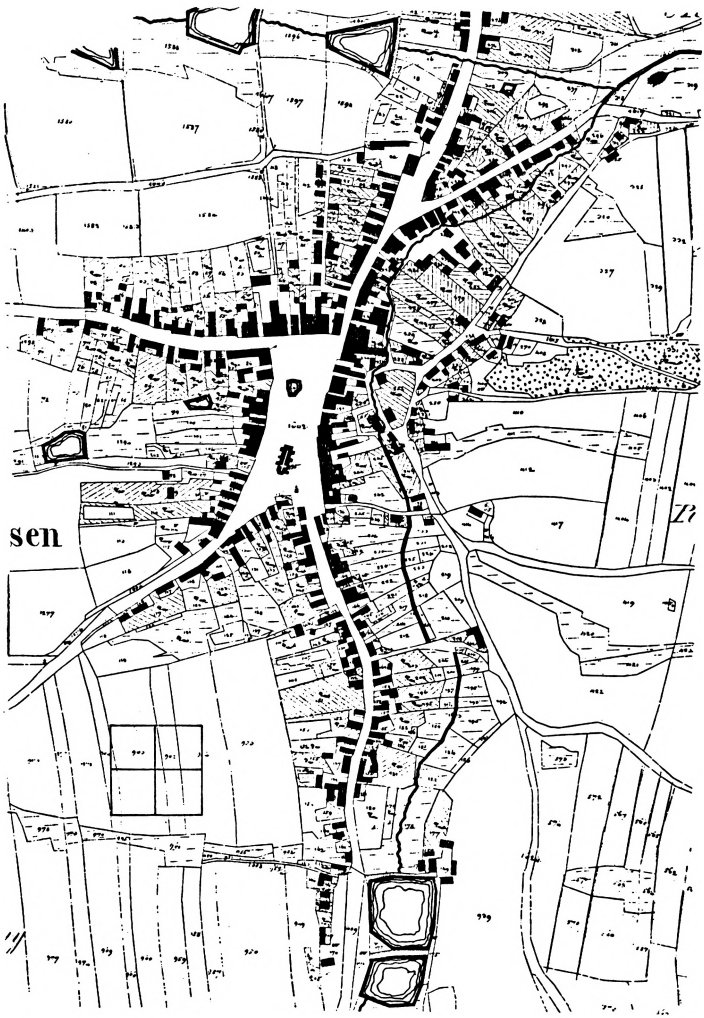

Obr. 6. Milevsko

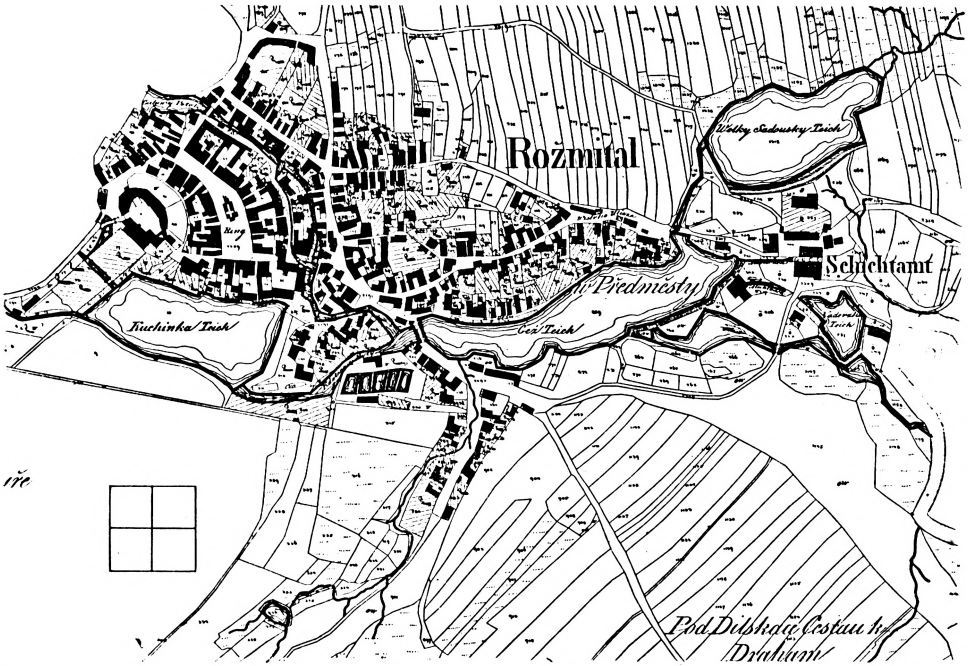

Obr. 7. Rožmitál pod Třemšínem

před přechodem přes řeku. Podobně i v sousedním ostrovním Mezimostí nad Nežárkou. Také ve Stráži nad Nežárkou jde snad o podobný případ. Zde byla rozhodující cesta, která přicházela od severu, překonala řeku a obloukem vystoupila na poměrně vyvýšenou terasu, kde bylo vyměřeno obdélné tržiště, jehož východní stranu uzavírá hrad, před nímž se cesta stočila k jihu.

Tato skupina městských celků by vyžadovala hlubší rozbor, který by potvrdil správnost zařazení.

II. **Půdorysy ortogonálního charakteru**

a) **Velké obdélné tržiště jako jediný městský prostor**

Nerozvinutá městská forma, typické agrární městské lokace, příbuzné nejvyspělejším vesnickým založením. Nejvýraznějším příkladem je Kamenný Újezd s tržišťem o rozměrech 230×130 m, dále Blansko (210×70), Božejov (160×100), Vyskytná (150×110) a Katovice (190×80). Menší byla zatopená Dolní Vltavice (130×80). Do této skupiny, kde poměr stran náměstí nepřesahuje 2:1, patří i Borovany a Malý Bor.

Protáhlejší tržiště mají Borovany (290×60/115), Horní Planá (260×65; obr. 9), Přídolí (150×45), Horní Cerekev (200×70), Nová Cerekev (225×70), Nový Rychnov (180×60). Extrémní je Protivín, kde má tržiště o rozměrech 330×40 m již téměř ulicový charakter.

V některých z těchto městeček se rozvinula zástavba i podél jedné či dvou cest, které však nesledují ortogonální osnovu; jde asi o vesměs mladší zástavbu.

Specifickým příkladem je Purkarec (totožný s Karlshausem?), jehož protáhlé obdélné tržiště je po jedné z delších stran otevřeno k Vltavě, která zde byla hlavní komunikační tepnou. Pokud by byla zástavba protějšího, východního břehu Vltavy téhož stáří, mohli bychom dokonce mluvit o velkém tržišti protékaném řekou.

Samostatnou kapitolou jsou zárodečné městské celky, které byly po krátké době vesměs nahrazeny jiným sídlištěm, popř. poklesly samy o sobě. Charakteristické je pro ně větší tržiště, které nemá pravidelný tvar, což však není podmíněno průběhem cest. Je otázka, zda jde o původní nebo druhotně porušený stav. Charakteristickým příkladem je Starý Pelhřimov, dále Všechlapy a snad Myšenec (měla-li obě tato sídliště skutečně být městečky).

Několik dalších městských celků charakterizuje dnes značně chaotická půdorysná struktura, s menším centrálním prostorem koncentrického či ulicového charakteru. Lze nicméně (alespoň v některých případech) předpokládat, že zde došlo k druhotné zástavbě původně mnohem rozlehlejšího pravidelného

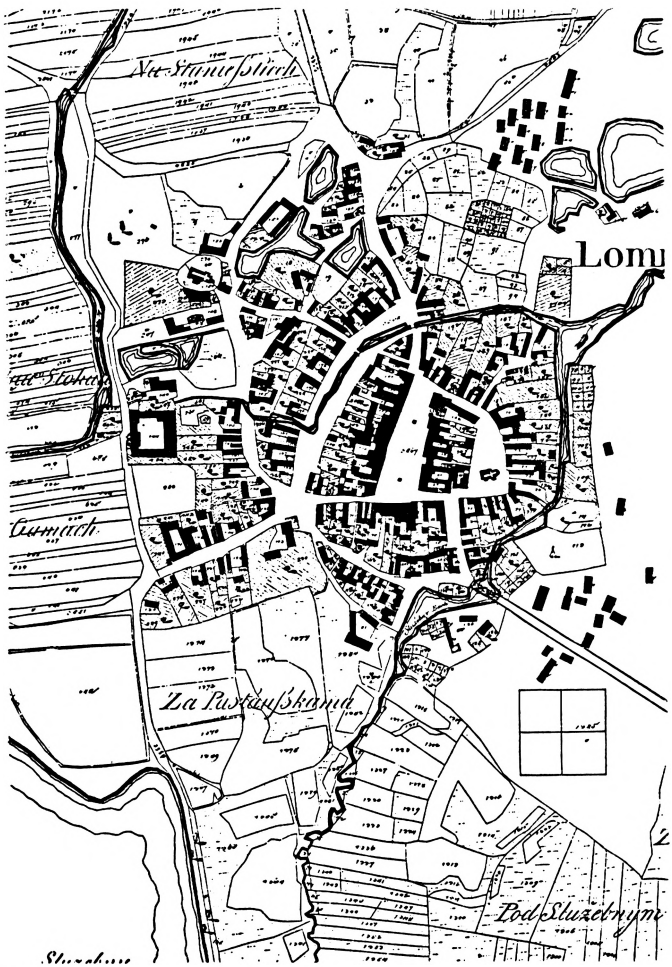

Obr. 8. Lomnice nad Lužnicí

tržiště, jehož linii lze rozeznat. Nutný je hlubší průzkum. Staré Město pod Landštejnem by pak bylo městečkem s vůbec největším tržištěm (cca 350×190 metrů). Na tuto „obvodovou" zástavbu usedlostí se také skutečně váže záhumenicová plužina. Podobné úvahy lze vyslovit v případě Borotína, snad i Radomyšle a Tochovic.

b) **Drobné městské celky s menším pravidelným tržištěm a původně minimálně rozvinutou uliční sítí, která má jen v malé míře ortogonální osnovu**

Do této příliš nevyhraněné skupiny patří Pacov, Strmilov, Velhartice, Žirovnice a Staré Sedlo, a dále Putim a Kašperské Hory, kde bylo tržiště připojeno ke staršímu jádru. Jako jednorázová lokace se jeví i Rožmitál na Šumavě — malé opevněné městečko s nepříliš pravidelnými centrálními prostory.

Výrazně koncentrické lokace s pravidelnější osnovou představuje Červená Řečice a Mladá Vožice. V Týně nad Vltavou byla v závislosti na starší situaci vyměřena dvě pravidelná náměstí kolem starších kostelů. Uliční síť je poměrně rozvinutá.

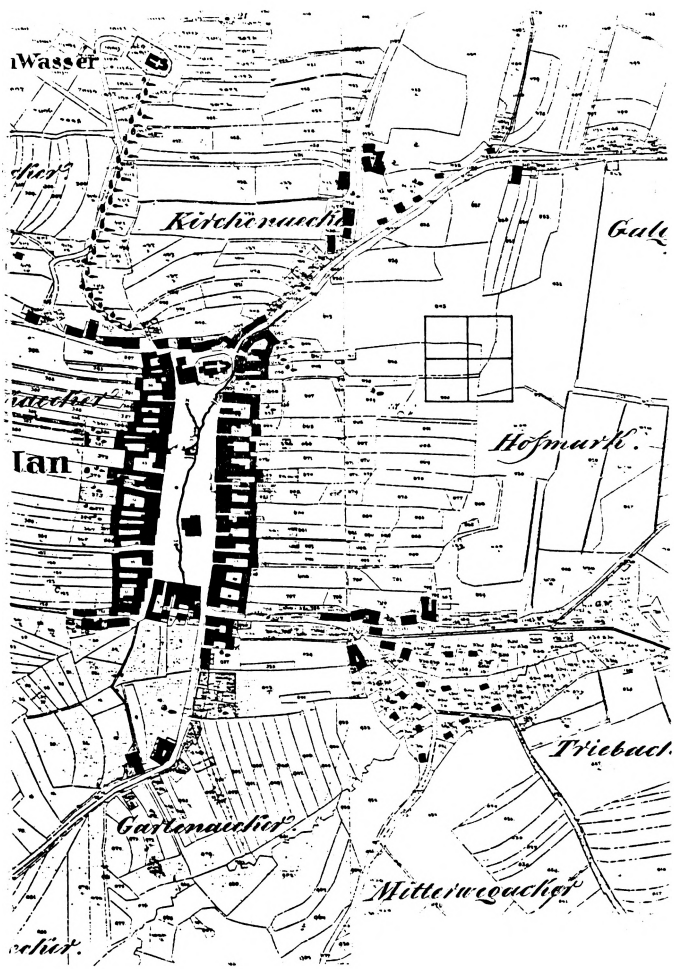

Obr. 9. Horní Planá

c) **Opevněná města — plnohodnotné městské lokace;** pro kompozici půdorysu je rozhodující tvar ohrazené plochy a někdy i vedení tranzitních komunikací. Bloky pravidelné gotické parcelace netvoří zcela pravidelnou osnovu. Pravidelný tvar má jen tržiště, druhotně někdy zmenšené.

Patří sem Pelhřimov, Písek, Prachatice (obr. 10), Český Krumlov, Kamenice nad Lipou, Sušice, i méně významná Březnice. Lze sem zařadit i Benešov nad Černou, kde však má tržiště téměř ulicovou formu, závislou na průběhu hlavní tranzitní cesty.

Pozoruhodným případem je Soběslav — tvar velkého tržiště i osnova ulic jsou značně nepravidelné, což zvlášť vyniká v porovnání s pregnantním kosodélníkem opevnění. V tomto případě asi městskou osnovu značně ovlivnila předlokační situace.

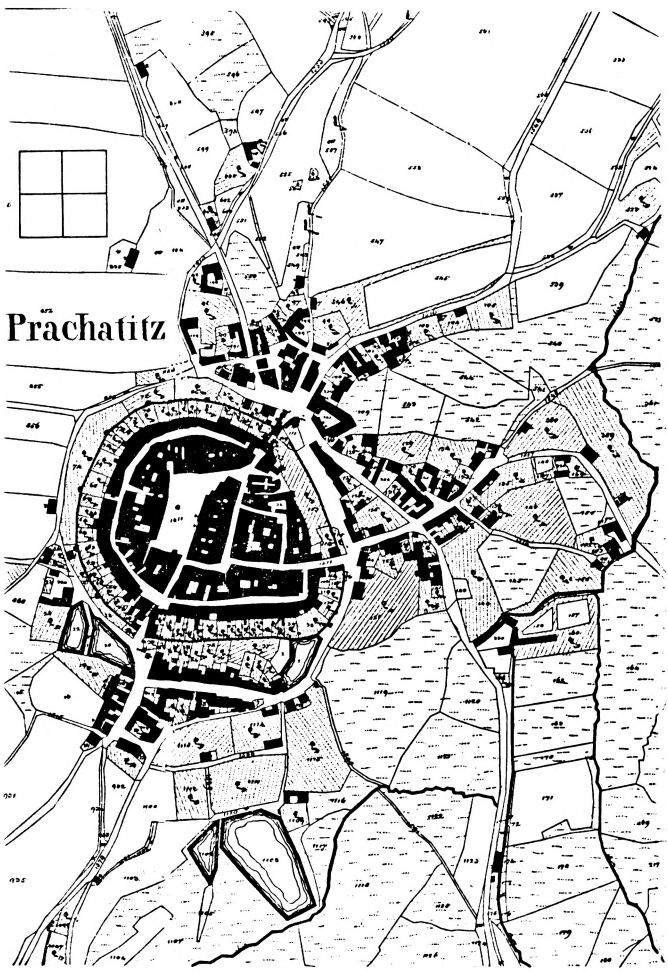

Obr. 10. Prachatice

d) **Ortogonální lokace agrárních městeček**

Čtvercové či obdélné tržiště je stále dominantní, od skupiny II.a a II.b se liší pravidelným základem uliční sítě, která však není příliš rozvinutá.

Podélnou kompozici s obdélným tržištěm (220×80 m) má Dolní Bukovsko; méně pregnantní řešení charakterizuje Kunžak.

Pozoruhodné koncentrické kompozice s téměř čtvercovým tržištěm představuje Horní Dvořiště (obr. 11) a Mirovice. Miniaturním celkem tohoto druhu je i Rožnov u Českých Budějovic.

Výjimečným případem jsou Netolice. Značně pravidelná a rozvinutá ortogonální osnova přetvořila starší sídelní situaci, nicméně není v rozporu s hlavním komunikačním směrem od jihozápadu k severovýchodu, který dodržuje dvojice spojujících se tranzitních ulic, vymezujících dvě hrany čtvercového náměstí.

e) **Ortogonální lokace opevněných měst**

Na rozdíl od skupiny II. c je zde zřejmá snaha o spojení funkce s dokonalou ortogonální půdorysnou osnovou města.

Tato snaha charakterizuje již dva specifické případy, kde dokonalosti formy nebylo dosaženo. V Horažďovicích je apriornost formálního záměru o to zřejmější, že západní polovina města je „seříznuta" srázem nad Otavou. Přesto jsou Horažďovice v rámci jižních Čech jediným příkladem důsledného uplatnění kompoziční osy protínající středy stran náměstí. Bechyni dominuje mimořádně velké náměstí (200×100—70 m), od něhož se rozvíjí značně důsledně

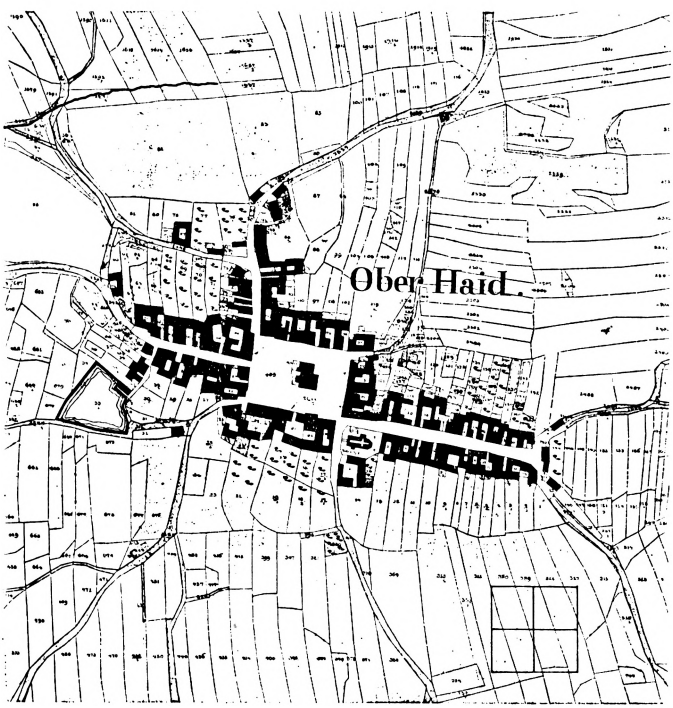

Obr. 11. Horní Dvořiště

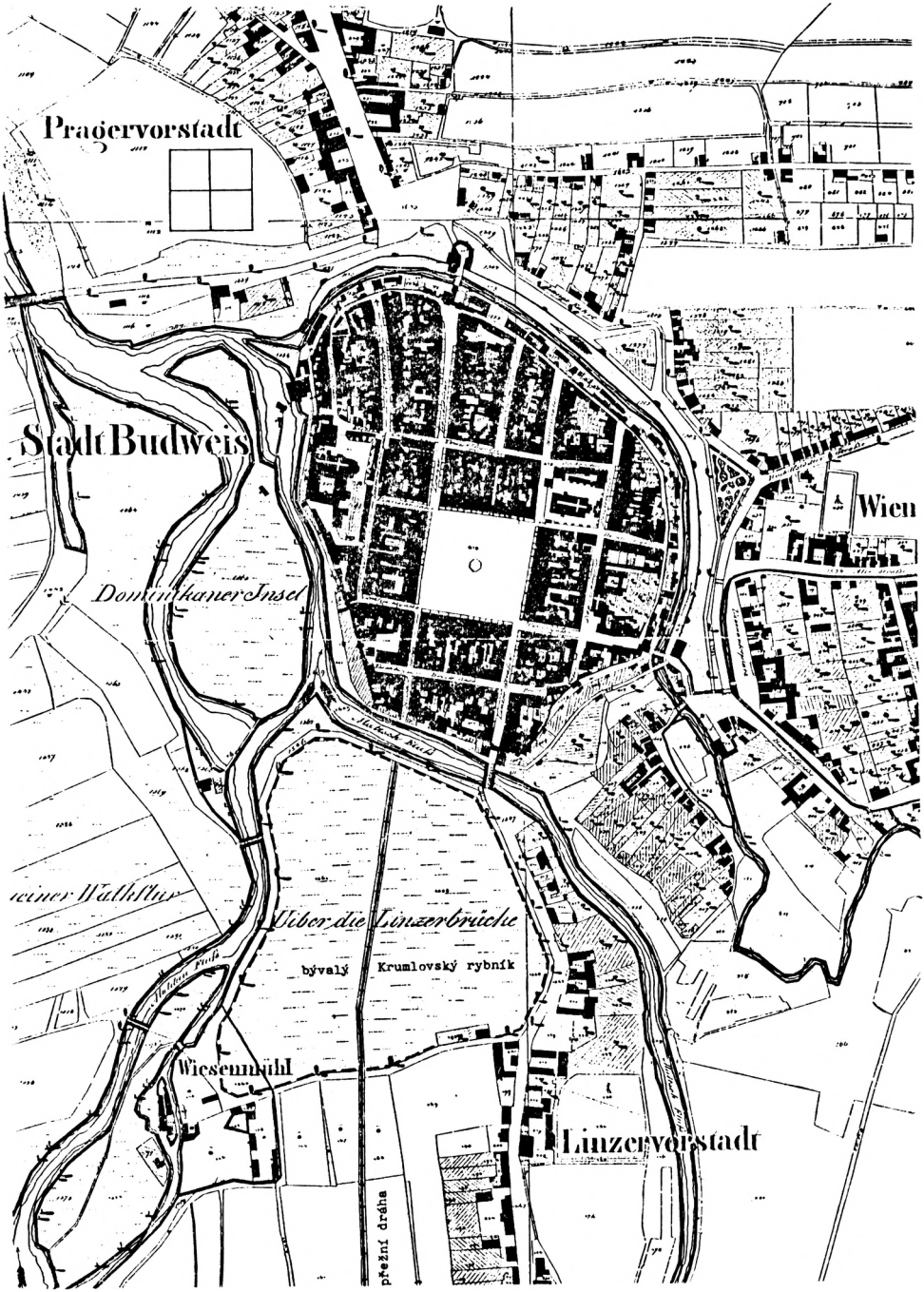

Obr. 12. České Budějovice. Všechny půdorysy podle originálů uložených v ÚAGK Praha graficky upravil Karel Kuča.

ortogonální uliční síť. Deformace v pravidelnosti jsou tu dány tvarem úzké ostrožny. Do této skupiny patří i Kaplice.

Vrcholná díla gotického urbanismu v jižních Čechách představuje pětice šachovnicových lokací, rozvíjejících se od čtvercového náměstí: Nové Hrady (absence poledníkové ulice z jihovýchodního kouta náměstí byla podmíněna starším osídlením jižní části města), Vodňany (nepravidelnost západního sektoru dána začleněním předlokační vsi), miniaturní Bavorov, který záhy poklesl na městečko, zaniklé Hradiště, jehož osnova byla prokázána v pozdějším půdoryse Tábora, a především České Budějovice (obr. 12), které znamenají absolutní vrchol a současně největší jihočeské středověké město. Význam Českých Budějovic, založených Přemyslem Otakarem II. roku 1265, by ještě více vynikl, kdybychom tento přehled pojali chronologicky, tzn. vývojově. České Budějovice nepochybně nebyly vyvrcholením jihočeského vývoje; naopak — staly se nedostižným vzorem pro ostatní pozdější lokace, přičemž rožmberská snaha o důslednou nápodobu v případě Bavorova, Nových Hradů a Českého Krumlova je příznačným dokladem ambicí tohoto rodu.

III. **Ostatní případy**

Sem lze zařadit zcela nenormové případy, popř. torza: Hrádek u Sušice, Nové Městečko u Sušice. Zaniklý Karlshaus nelze klasifikovat, není-li totožný s Purkarcem. Sezimovo Ústí zcela zaniklo. Ještě ve čtvrtině 19. století byla někdejší plocha města bez zástavby. Dnešní osová šachovnicová struktura byla vytýčena později.

Voda jako prvek obrany města

V jižních Čechách velmi výrazný rys, jemuž na tomto místě nemůžeme věnovat větší pozornost. Velmi často se setkáváme s pasívním využitím vodního toku, kdy bezprostředně chrání jednu či více stran města. Pomineme-li menší potoky, jde o Sušici, Český Krumlov, Písek, Purkarec, Katovice, Dolní Vltavici, Rejštejn, Zvíkovské Podhradí, Sezimovo Ústí, Horažďovice, Mirovice, Příbenice, Týn, Protivín, Stráž, Veselí, Rožmberk, Strakonice, Frymburk aj. V některých případech řeka spolupůsobí s nepřístupností ostrožné polohy (Horažďovice, Stráž, Hradiště, Bechyně). V českých poměrech velmi vzácná jsou ostrovní města: Mezimostí a část Strakonic.

Aktivní vodní obranný systém, využívající vodních toků, příkopů a zejména rybníků, se uplatnil především v Českých Budějovicích, Jindřichově Hradci, Horní Cerekvi, Rožmitále pod Třemšínem, Počátkách, Třeboni, Kamenici nad Lipou, Soběslavi, Lomnici nad Lužnicí, Vodňanech, Putimi, Novém Rychnově aj., i když asi ne ve všech případech již ve středověku a ne vždy s prioritním obranným posláním.

Vyčleníme-li ze středověkých městských celků v jižních Čechách sporné lokality a celky s nejasným nebo nedochovaným půdorysem, dospějeme k číslu 110. Z nich má neortogonální půdorysnou osnovu, podmíněnou průběhem komunikací nebo vztahem k opevněnému sídlu 48 měst a městeček, což představuje 44 %. Dílčí geometrické zásahy charakterizují jen 11 městských celků, tj. 10 %. Ortogonální půdorysy (alespoň zčásti) má 50 městských celků, tedy také téměř polovina, ač formální kvalita a rozsah uplatnění zde značně kolí-

sá. Lze tedy konstatovat, že v jižních Čechách je poměr obou typologických typů městských celků zcela vyrovnaný. Zatím bohužel nemůžeme tento stav porovnat s jinými českými či rakouskými regiony.

Zusammenfassung

Urbanistische Komposition der mittelalterlichen Städte und Märkte

In diesem Beitrag beschäftigt sich der Verfasser mit den Grundrißformen der mittelalterlichen Städte und Märkte auf dem Gebiet Südböhmens. Als Quelle für diese Analyse sind die Karten des sog. Stabilkatasters aus den Jahren 1826—1838. Diese Karten befinden sich im Archiv der Geodesie und Kartographie in Prag. Von diesen Karten kann man sagen, daß sie eine verläßliche Quelle für die Erkenntnisse der mittelalterlichen Standtgrundrisse sind. Bei der Beurteilung der Grundrißformen darf man nicht auf ihre Zweckmäßigkeit vergessen. Wichtig ist auch die Genese der Stadtentwicklung, besonders im Verhältnis zur älteren Besiedlung.

Auf Grund der typologischen Analyse sind in Südböhmen folgende Grundrißtypen:

I. Grundrisse des nicht ortogonalen Charakters (insgesamt 48 Städte, d. i. 44 %).

a) Grundrisse, die durch einen durchgehenden Weg bedingt waren (Abb. 1, 2), manchmal mit der Bebauung der Innenfläche (Abb. 3), oder nur ein Teil der Stadt wurde befestigt (Abb. 4).

b) Gabelförmiger Grundriß (Abb. 5).

c) Unregelmäßiger, dreieckiger Markt.

d) Markt der unregelmäßigen Form auf dem Treffpunkt mehrerer Wege (Abb. 6).

e) Städte, deren Grundrisse durch einen befestigten Sitz beeinflußt wurden (Abb. 7, 8)

I. II. Grundrisse, die ursprünglich nicht ortogonal waren, aber sekundär eine regelmäßige Form zeigen.

II. Grundrisse des Ortogonalscharakters (50 Städte, d. i. 45 %).

a) Großer, viereckiger Markt als einziger Stadtraum. Diese Form war besonder für die Städte des Agrarcharakters typisch (Abb. 9).

b) Kleinere Städte mit einem kleinerem und regelmäßigem Markt.

c) Befestigte Städte als vollwertige Stadtlokaltion. Eine regelmäßige Form hat nur der Markt. Der Stadtgrundriß ist mit der befestigten Fläche beeinflußt (Abb. 10)

d) Ortogonallokaltion der Agrarmärkte (Abb. 11).

e) Ortogonallokation der befestigten Städte — Höhepunkt des mittelalterlichen Urbanismus in Südböhmen (Abb. 12).

III. Übrige Stadtgrundrisse (ganz unnormal, unklar oder nicht erhaltene Grundrisse)

Der Verfasser macht zum Schluß noch darauf aufmerksam, daß dos Wasser bei der Stadtverteidigung eine wichtige Rolle gespielt hat.

Abbildungen:

1. Städtchen Frymburk.
2. Stadt Strakonice.
3. Städtchen Lišov.
4. Stadt Počátky.
5. Stadt Velešín.
5. Städtchen Velešín.
7. Stadt Rožmitál unter Třemšín.
8. Stadt Lomnice a. d. Lužnice.
9. Städtchen Horní Planá.
10. Stadt Prachatice.
11. Städtchen Horní Dvořiště.
12. Stadt Budějovice — Budweis.